

Európa – A centrum-periféria kapcsolat kereskedelmi kérdései

Czeplédy Tamás¹ Ph.D egyetemi docens

Nyugat-Magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar

ABSZTRAKT A centrum-periféria-félperiféria viszony történelmi okokra vezethető vissza. Az európai gazdaság motorjai kezdetben az ipari forradalomban élenjáró országok voltak. A két világháború és az az utáni újjáépítés megviselte, de össze is kovácsolta a nyugati országokat, felismerték azon érdekeiket, amelyek mentén az integráció lehetőséget adott a gazdasági fellendülésre és a modern fogyasztói társadalom kialakítására. A volt Szovjetunió érdekszférájába vont országok másfajta fejlődési utat jártak be, központosított és irracionális fejlesztési tervek mentén, melyek a 80-as évekre tarthatatlanná váltak. Nyilván ebben a fegyverkezési versenynek és a világpiaci árak emelkedésének is jelentős szerepe volt, de a forráshiányos torz gazdaságok mégis abban reménykedhettek, hogy a rendszerváltással bekövetkezett gazdaságpolitikai nyitás a gondokat orvosolni fogja, és a kapott támogatásokra alapozva egy gyors fejlődési utat bejárva a kereslet-kínálat alapú exportorientált gazdaságokban az árak növekedését a bérek növekedése behozza. KULCSSZAVAK Kereskedelem, centrum-periféria, fejlődés, jólét

Centrum-periféria probléma az Unióban

Bár már maga a terminológia használata sem egyértelműen helyes az Európai Unió országait vizsgálva, mégis az egyes országok jelentősen eltérő átlagos élet-színvonala, technológiai fejlettségi színvonala, a jövedelemtermelő képességek különbözősége, a közös döntéshozatalban való részvétel eltérő súlya, a hazai és a külföldi működőtőke eltérő aránya a gazdaságon belül – és ezt a felsorolást még sokáig lehetne folytatni –, azaz a fejlettségi összetevők különbözőségének hatásai miatt egyértelműen meg lehet különböztetni a centrum országokat a többi államtól.

A centrum-periféria státusz kialakulása természetesen nem a XX. századra vagy a közelmúltra tehető, hiszen azok az országok, akik földrajzi elhelyezkedésükből adódóan a földrajzi felfedezések utáni gyarmatosítás és a merkantilista kizsákmányolás haszonélvezői voltak. Néhány ország túllépett az improduktív kizsákmányoláson és kirabláson, mely csak rövid ideig szolgáltatott többletbevételt – és azt is csak az uralkodó osztálynak –, és a kereskedelem és tőkekihelyezés lehetőségét felismerve,

1 cza@ktk.nyme.hu

kiépítette gyarmatbirodalmát, és hozzájárult a világméretű munkamegosztás kialakulásához. A gyarmatosításból kimaradt országok – habár a gyarmati erőszaknak nem voltak kitéve – nem léptek a fejlődés rohamos útjára, sem az ipari-, sem a nyerstermék-termelő folyamatokban nem vettek részt világszinten. Európa keleti, dél-keleti részén a több száz éves török hódoltság szintén nem engedte a fejlődést, és a földrajzi adottságokból is következően ez a térség leginkább nyersanyag-exportőrként, ill. mezőgazdasági termények szállítójaként vett részt az európai gazdaságban. Ez a lemaradás később a polgárosodás elterjedésével és az ipari forradalom vívmányainak átvételével csökkent, de tőkés termelési mód kialakulása, és ezzel a kapitalista világgazdaságba való integrálódás sokkal lassabb volt, mint a gyarmatbirodalmat fenntartó államoknál (Harmat, 2011 és Szentés 1999).

Wallerstein, Samir Amin, Myrdal, Balogh, Gunder Frank, stb. szerzők munkáit szintetizálva a centrum országokra magas jövedelem, magas hozzáadott értékű termelés, tőkekoncentráció és magas tőkeáramlási szint valamint magas technológiai színvonal és innovációs potenciál, illetve a társadalom spontán szervezettsége jellemző, nemzetközi szinten befolyásolják a különböző szervezetek munkáját, döntéseit. A perifériás országok ezzel szemben alacsony bérszínvonal és hozzáadott érték mellett jellemzően aktív bémunkát végeznek, a technológiai színvonaluk a befektetett működőtőkétől függ, a saját innovációs teljesítményük elenyésző és gyenge szakszervezetek valamint társadalmi szerveződétségek mellett a munkanélküliség csökkentése céljából gyakran bebetonozódnak az alacsony átlagos keresetűek csoportjába, mindemellett a nemzetközi döntéshozatalokban sem játszanak jelentős szerepet.

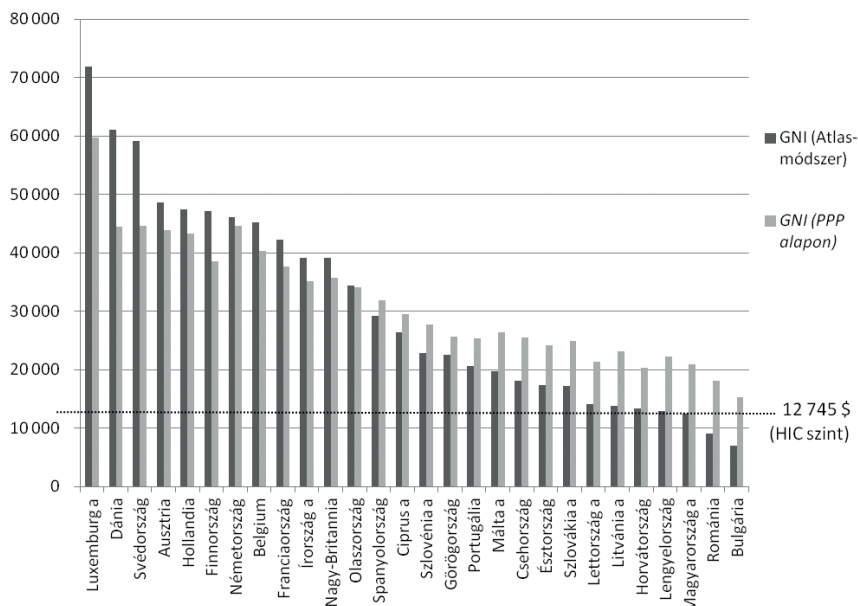
Még mindig a terminológiánál maradva, a 70-es évektől kezdődően bevett és használatos periféria megjelölés helyett az uniós országok esetében szerencsésebb a félperiféria (vagy félcentrum, esetleg alcentrum?) kifejezést használni, hiszen az Unió szegényebb országai világbanki statisztika szerint globális vizsgálat alapján a magas vagy felső-közepes jövedelmű országok közé tartoznak, szervesen integrálódott tagjai a világkereskedelemnek, világgazdaságnak, magas kereskedelmi volument tudhatnak magukénak.

Az általánosan megfogalmazott kategóriák (HIC, MIC, LIC²) szerint a rendszerváltó országok közül csupán Magyarország – visszaeső a magas jövedelmű országok közül (2012-es adat alapján becsülve) –, Románia és Bulgária tartozik a felső-közepes jövedelmű országcsoporthoz – annak is a legtetetőjéhez –, a többi uniós gazdaság a világ élvonalához számít. Itt meg kell jegyezni, hogy a gazdasági válság ellenére a bekerülési küszöb a számítási módszer (Atlas-metódus³) szerint évről évre nőtt, 2008-ban 11 905, 2009-ben 12 125, 2010-ben 12 275, 2011-ben 12 475, 2012-ben 12 615 és 2013-ban 12 745 dollár egy főre eső bruttó nemzeti

2 high income country, middle income country (upper és lower middle-income countries), low income country

3 Forrás: <https://datahelpdesk.worldbank.org>

jövedelem (GNI) kellett az elitklubba kerüléshez (lásd 1. ábra) . (természetesen a vásárlóerő-paritáson számolt jövedelmek alapján az átmeneti országok jóval magasabb értékeket érnek el.)

1. ábra Egy főre eső nemzeti bruttó jövedelem a HIC kategóriához képest (US \$, 2012)

forrás: Világbank

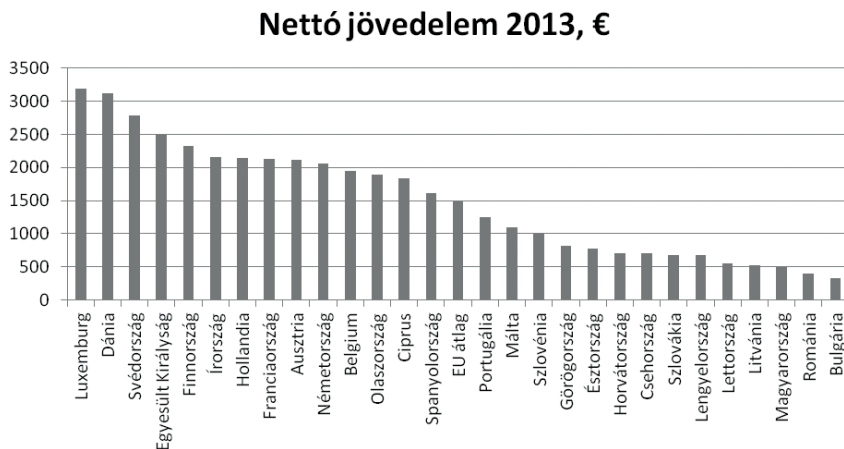
Azonban nyilvánvaló, hogy az egyes országok, országcsoportok között is óriási különbség van, melynek csökkentése nemcsak a kevésbé jómódú tagállamok feladata és érdeke, hanem a gazdagoké is. Míg korábban a mediterrán tagországok (valamint Írország) számítottak a gyengébb gazdasági teljesítményű államok közé, az ezredforduló utáni kibővülések természetesen ebben is változást hoztak. A konvergencia lehetősége az átmeneti társadalmakban reményt élesztett, hogy félperifériás helyzetükből kitörve, a fejlett és gazdag nyugati országok életszínvonalát belátható időn belül elérhetik. A csatlakozásra felkészülő átmeneti országok bátran és reménnyel telve bízták magukat a közös piac szabályrendszerére, szinte egyetlen követendő modellként alkalmazva az EGK és a nemzetközi szervezetek által ajánlott intézkedéscsomagot. A tranzíciós válság⁴ rámutatott arra, hogy a liberalizált piacgazdaságba vetett vakhit nem feltétlenül vezet gyors sikerre, és

⁴ A rendszerváltás utáni gazdasági visszaesés, mely leginkább a kapitalista gazdálkodásra áttérő – korábban puha költségvetési korláttal működő – vállalatok versenyhelyezethez való alkalmazkodásra képtelenségét jelentette – szociális, gazdasági és politikai következményekkel.

a konvergencia lelassulása majd az elvárt ütemtől való elmaradása indukálta a különböző gazdaságpolitikák markáns megjelenését.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti és utáni konvergencia lehetősége által megnyitott utak eltértek a világgazdaságban addig tapasztalt és látott más felzárkózási modellektől. A délkelet-ázsiai felzárkózási folyamat más keretek közt folyt, a szabadversenyos kapitalizmus kiépülése és az áruáramlás előtti akadályok lebontása az országok egyedi érdekeinek és felkészültségének megfelelően történt (Benczes 2003), míg a latinamerikai, afrikai felzárkózási kísérletek egyedi jegyeket mutattak. Az elméleti közgazdaságtan – Perroux, Furtado, Balogh, Myrdal, stb. – rámutat arra, hogy maga a kereskedelem szabaddá válása és piaci viszonyok közti nemzetközi érvényesülése az elmaradott országokra nézve hátrányos és kedvezőtlen hatásokkal járhat, és amennyiben a mechanizmusokat nem sikerül a világgazdaság szintjén szabályozni – WTO által vagy global governance kísérletek során – akkor az fokozódó egyenlőtlenségeket szül (Farkas 2003, Czeglédy 2011).

Ha a centrumhoz tartozás további jellemzőit vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy az Unióhoz való csatlakozás nem hozta meg azt a konvergenciát a közép-kelet európai és déli országoknak, ami alapján a félperifériás helyzetből a centrumba kerülhetnének. A nettó átlagos jövedelmek közti különbség a meglévő árszínvonalbeli eltérések mellett is egy visszafordíthatatlan migrációs folyamatot indukál, melynek haszonélvezői a magas jövedelmű országok tőketulajdonosai.

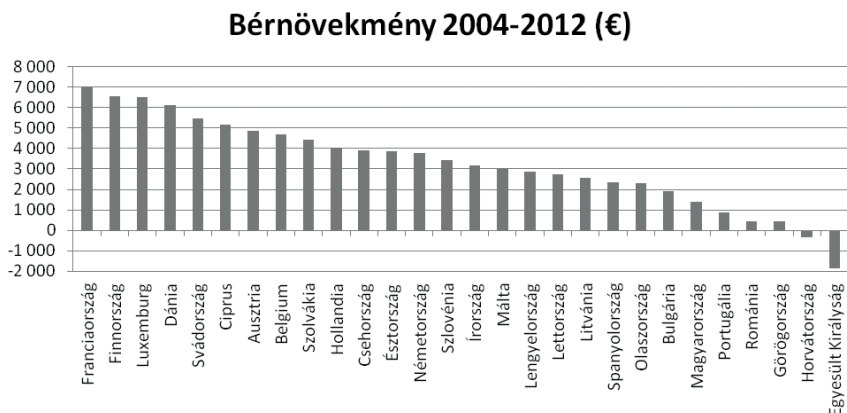

2. ábra Egy főre jutó átlagos nominális jövedelem 2013.

Forrás: Eurostat

A jövedelmi mutatók változásában ugyan egy lassú növekedés figyelhető meg, de a fent említett és ábrázolt magas jövedelmű országok növekedési potenciálja

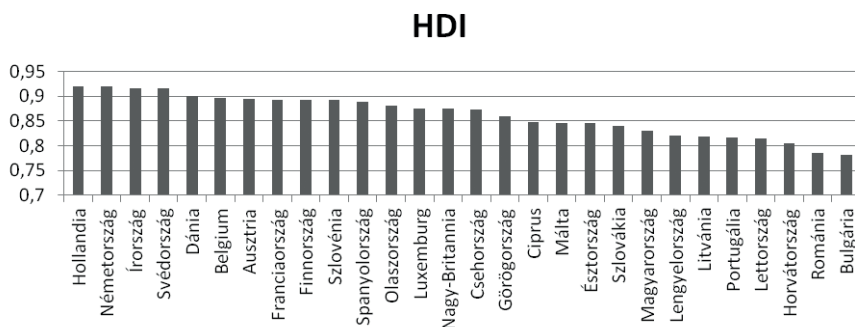
nagyobb volt, abszolút értékben nőtt a szakadék a felső kategóriába tartozó országok és a később csatlakozottak között.

3. ábra Nominális bérnövekmény, €, 2005-2012

Forrás: Pordata saját szerkesztés

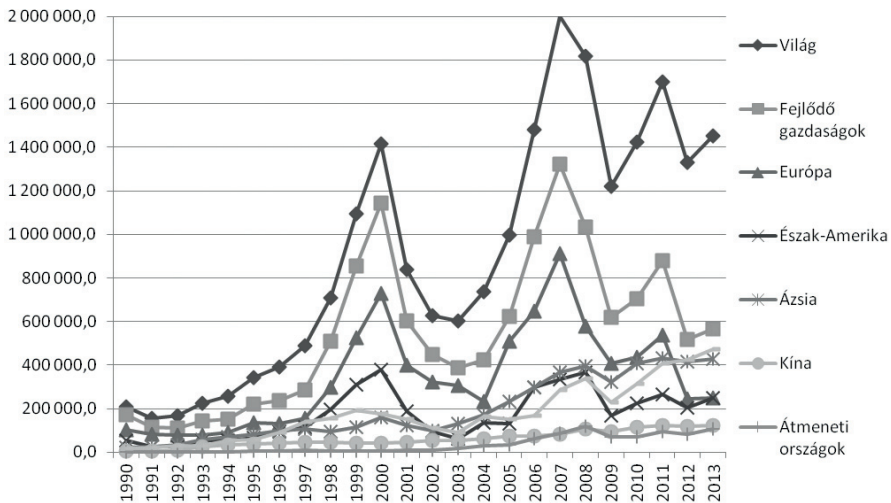
Nemzetközi szakirodalomban a jólét vizsgálatához elengedhetetlen az emberi fejlettségi indexek összehasonlítása, mely egy összetettebb mutató, mint a csupasz jövedelmi vagy termelési jelzőszámok. Az emberi fejlettségi index tartalmazza a születéskor várható élettartamot, az írástudás szintjét, és a vásárlóerő paritáson számított jövedelmet. Ezen mutatók súlyozása a metodika fejlődésével és a kritikai észrevételek beépítésével változott, de mindenképpen többet mond, mint az előbb említettek. Az európai országok a világrangsorban a legfelső kategóriába kerültek, a 0-tól 1-ig számolt skála 0,8 érték feletti sávjában található Románia és Bulgária kivételével az összes uniós ország. Kiugró értékeket Németország, Írország, a Benelux-országok és Svédország érnek el, de Ausztria, Dánia, Finnország és Franciaország is megközelíti a 0,9-es szintet.

4. ábra Emberi fejlettség index, 2013

Forrás: UNDP

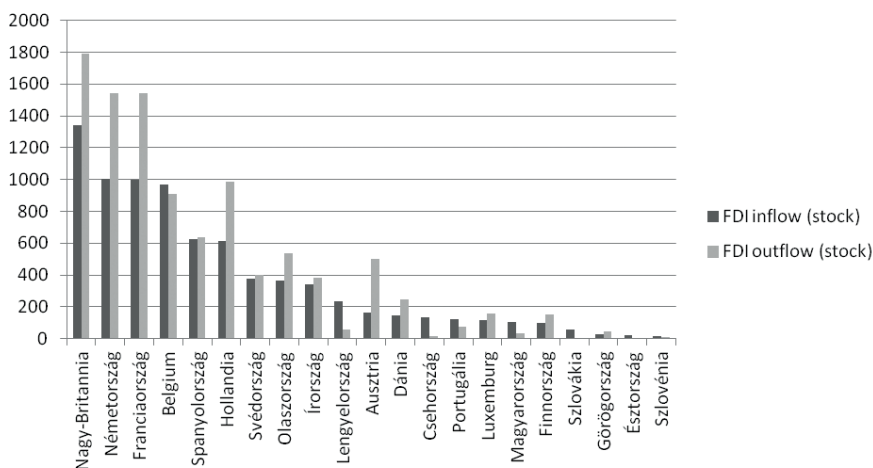
A centrum országok további jellemzője a működőtőke-áramlásban való aktív részvétel, leginkább a finanszírozói oldalon. A tőkeallokációs folyamatok a második világháború óta a kapitalista modellt követő országokban sokkal jelentősebben megjelentek, mint a KGST országaiban. A működőtőke-áramlás felgyorsulását igazán a kilencvenes évektől figyelhetjük meg, különösen az újonnan iparosodott országok váltak vonzó befektetési területté, de az Amerikai Egyesült Államok és Európa vezető országai közötti folyamatok továbbra is jelentős részt tettek ki az áramlásból (lásd 5. ábra, UNCTAD, World Investment Report 2014). A működőtőke kihelyezésének akadályai elhárultak a rendszerváltást követően, és a piaci lehetőségeket felismerve a volt szocialista országok átalakulását segítve és kihasználva megjelentek a befektetők⁵. A befektetések formailag igen színes palettán helyezkednek el, a privatizációtól a zöld- és barnamezős beruházásokon keresztül a felvásárlásokig és a közös cégek alapításáig találkozhatunk velük.

5. ábra Működőtőke-áramlás 1990-2013 (millió US\$)

Forrás: UNCTAD, saját szerkesztés

5 A vegyes vállalatok alapítására már a rendszerváltás előtt is volt lehetőség, jöllehet, ez nem volt jelentős.

6. ábra A be- és kiáramló működőtőke állomány az OECD országokban (millió US\$, 2004-2013)

Forrás: OECD, saját szerkesztés

A legnagyobb befektetők természetesen egymás országaiba is kölcsönösen befektetnek, a perifériás, félperifériás országok investíciós képessége minimális, ez mind világ-, mind európai szinten megfigyelhető.

A kereskedelem fejlődéshez való hozzájárulása

A két világháború közötti időszakban az európai országok és a világgazdaság többi jelentős szereplője is protekcionista gazdálkodást folytatott, mely a külkereskedelem visszaeséséhez és a befelé forduláshoz vezetett. A technológiai fejlődés és a második világháborút követően létrehozott világgazdasági struktúra – a Bretton Woods-i rendszer – a vámok leépítésén keresztül lehetőséget jelentett a kereskedelem kibontakozásához. A Közös Piac alapítói a hetvenes évek elejéig megduplázták a GDP arányos egymás közti kereskedelmüket, ez a külkereskedelmi bővülésüknek mintegy 85%-át tette ki, azaz az integrálódás és az akadályok lebontása a gazdasági bővülés egyik legfontosabb hajtóereje lett. (Moldicz, 2012)

Az egységes piac az Európai Unió egyik legalapvetőbb rendszere, a belső szabadkereskedelem működtetése az integráció egyik legfontosabb célkitűzése és eredménye. Az integrációelmélet a belső vámhatárok lebontását, az akadályok megszüntetését negatív integrációnak hívja (Tinbergen 1962), az ezt kiegészítő – mesterségesen létrehozott – intézmények, programok és politikák a pozitív integráció elemei. A vámunió és a közös vámtarifai szabályozási pontjai együtt jelentik az uniós kereskedelempolitika rendszerét, amely nemcsak az európai

kereskedelemben jelent meghatározó gazdasági struktúrát, hanem a második világháború utáni világgazdasági folyamatok egyik legjelentősebb együttműködő berendezkedése. Míg egyes politikák figyelembe veszik, hogy a társadalmi és gazdasági fejlettség nem homogén – ilyen például a közlekedési politika –, vagy más politikák területi különbségeket vesznek figyelembe, addig az egységes piac vagy a kereskedelem egységes politikaként valósul meg minden tagország számára.

A szabadkereskedelem hozzájárulhat a munkahelyteremtéshez, a versenyképesség, a termelés és a gazdaság növekedéséhez is, mely az Európa 2020 stratégia⁶ megvalósításához nélkülözhetetlen.

Azonban hiba lenne azt hinni, hogy a nemzetközi kereskedelem működése egyértelműen előnyös a világgazdaság összes szereplőjének. A nemzetközi csere egyenlőtlensége által kiváltott problémákra mutatott rá már a hetvenes években Wallerstein és Emmanuel, megjelölve a centrumot mint a romló cse-rearányok haszonélvezőjét és a modern világgazdaság kialakulásának alapvető kísérő jelenségét. (Wallerstein 1974, Emmanuel 1972) Itt kell megjegyezni, hogy Emmanuel az egyenlőtlen csere felszámolását a kereskedelem korlátozásával és a bérek exportszektorban történő jelentős emelésével látja elérhetőnek, viszont ez a folyamat a fejlődő országoknak a fejlett világtól való lekapcsolódását, gazdasági elszigetelődését vonja maga után (Szentés, 2011).

Nyilván a komparatív előnyök kihasználása és az alternatív termelési és értékesítési lehetőségek hiánya együttesen a külkereskedelmi teljesítmény növelésére ösztökélik a felzárkózásban lévő országokat (Krugman 2011). A termelékenységi és versenyképességi különbségek viszont gyakran nem mérséklődnek olyan ütemben, mint ahogy a szereplők azt kívánatosnak tartanák, ráadásul a szabadkereskedelem az árak kiegyenlítődéset felgyorsítja, így a kizárólag exportvezérelt gazdasági növekedésben bízóknak nem számíthatnak gyors sikerre. A világgazdaságban korábban már tapasztalt importhelyettesítésre koncentrááló gazdaságpolitika (lásd pl. a NIC országok) európai szinten nem jelenthet megoldást, ennek többek közt gátja a nyersanyagok szűkös mivolta és a tőkeallokáció centrumországokhoz kötődése is.

A gyakran megvalósuló bérmunka ügylet vagy az alacsonyabb hozzáadott értéket létrehozó, munkaintenzív munkaszakaszok alacsonyabb bérköltségű országokba telepítése jellemzően a gazdagabb és szegényebb országok közötti kereskedelmi, munkamegosztási kapcsolatot hozza létre: a fejlett gazdaságnak szüksége van a magas technológiai színvonalú és tőkeigényes végtermékéhez a kevésbé fejlett ország relatíve olcsóbb munkaerejére. A globalizálódó világgazdaságban egyre fokozottabb mértékben valósul meg a munkamegosztás ezen

6 a stratégia összetevői: *intelligens növekedés*, amely a magas szintű ismeretek átadásán és az innováción alapul; *fenntartható növekedés*, amely kitzúzi célként a környezet megóvását, hatékonyabban használja ki a rendelkezésre álló erőforrásokat és ezáltal versenyképesebb gazdálkodáshoz vezet; *inkluzív növekedés*, amelynek célja a foglalkoztatási szint, a társadalmi és területi kohézió növelése

formája. Mind versenyképességi, mind profit szempontokból a fejlettebb országok, ahol jellemzően magas a bérszínvonal és csökken a profit, a munkaintenzív termelési folyamatokat növekvő mértékben az alacsony munkaköltségű országokba exportálják, s az rendszerváltást követően a közép-kelet-európai országokba is célországokká váltak (Dicken, 2014).

A világszintű tendencia azt mutatja, hogy azokra az iparágakra – ruházati-, cipő- és textilipar, valamint a gépgyártás és az elektronika tartozik ide – jellemző a bér munka vagy a külföldi, olcsóbb munkaerőt alkalmazó vállalat alapítása (esetleg közös vállalkozás alapítása vagy privatizáció útján történő terjeszkedés), ahol a termeléstől elhatárolhatók a költségek jelentős részét jelentő munkaintenzív termelési szakaszok (Antalóczy-Sass, 1998).

Exportorientáltság, exportbázis-elmélet mint növekedési modell

Ha az importhelyettesítés nem járható út, akkor logikus választásnak tűnhet az exportorientált gazdaságpolitika előtérbe kerülése, amely a nyitott, feltörekvő gazdaságoknak közvetlen és közvetett pozitív hatásokat hozhat. A folyó fizetési mérleg többlete hozzájárulhat a termeléshez és fogyasztáshoz szükséges behozatal fedezetének biztosításához, megkönnyítheti az államadósság visszafizetését és pénzügyi konstrukciókon keresztül a gazdaság finanszírozását is elősegítheti. Nyilvánvalóan ez a mechanizmus csak akkor működik, ha a gazdaság nyitott és rugalmas, hiszen a termelés növelése a mindenkori kereslettől függ, ami a gyorsan változó világgazdaságban az adaptációs és alkalmazkodó képességet igényel. Kérdéses azonban, hogy a növekvő export együtt jár-e a reáljövedelem növekedésével, vagy a tőketulajdonosok a hasznukat valamilyen módszerrel repatriálják – ez gyakran transzferárazással történik (Lakatos Zs. 2014) – és a számszerűen növekedő gazdaság esetleg romló és torz belső cserearányok mellett nem megfelelő, avagy rugalmatlan termelési szerkezetet eredményezve nem járul hozzá a társadalmi jólét növekedéséhez.

A relatíve tökeszegény országok exportorientált gazdaságpolitikája éppen emiatt a logika miatt üthet vissza, azaz a kiszolgáltatottság a külföldi működőtőke-beáramlással szemben a hazai adóteherviselés és az aránytalan foglalkoztatási és jövedelmi struktúra a belső fogyasztás erőtlenségét eredményezheti. Ha az előállított termék nem válik szerves részévé a hazai fogyasztási palettának, akkor a termelési előnyök kihasználása szinte a befektetés egyetlen motivációja, ami a fent említett jóléti növekedés elmaradását eredményezi.

Ha az exportorientáltság együtt jár a romló külgazdasági egyenleggel – ilyen eset gyakran előfordulhat, ha nyersanyag- és energiaigényes az exportra termelés egy ezekben a tényezőkhöz szegény országban –, az szintén gátolhatja a jólét növekedését – még javuló statisztikák mellett is.

A külgazdasági egyensúly javításához, a többlet növeléséhez a viszonylagosan alulértékelt fizetőeszközzel illetve alacsonyabb hazai árakkal közvetve szintén hozzá lehet járulni. Az Unió országai közül 2012-ben, vásárlóerő-paritáson számolva (lásd korábban 1. ábra) Spanyolország, Lengyelország, Görögország, Portugália, Csehország, Románia, Magyarország, Szlovákia, Horvátország, Bulgária, Szlovénia, Litvánia, Lettország, Észtország, Ciprus és Málta mutat fel magasabb egy főre jutó GDP-t, mint a nominális érték, a többi ország fordított helyzetben van (a gyengébb termelékenység miatti alulértékelést Balassa-Samuelson-hatásként ismerjük). Ez a folyamat nem zárja ki azonban, hogy a felülértékelt valutájú vagy a nominálisnál alacsonyabb vásárlóerő-paritáson számított összterméket előállító ország pozitív külkereskedelmi mérleget tudjon felmutatni, elég, ha csak Hong-Kong esetét említjük (Erdős 2011). Maga az exportorientált gazdaságpolitika akkor lehet sikeres stratégia, ha a gazdaság szereplői a célpiacok bővítését mind a belső és a külső értékesítési lehetőségek kihasználásával teszik. Egy integrációban azonban mérleget kell vonni a belső kereskedelem szereplői között is, hiszen az intraeurópai kereskedelem egyes résztvevőinél keletkező többlet szükségesképpen a többi ország importoldalát terheli meg⁷.

Az exportbázis-elmélet (North, 1955) kimondja, hogy a kivitel ágazatai hozzá a legtöbb jövedelmet az adott régióba, és ezáltal bővílhet a termelés és más ágazatok is letelepedhetnek az adott területen. A jövedelmek koncentrációja és újratermelődési képessége jelenthet egy pozitív hozadékú körforgást, amely újabb munkahelyek létrehozásával a foglalkoztatás bővüléséhez járulhat hozzá. A keletkező többletjövedelmek keresletet indukálnak, és a termelés szükségszerűen nőni fog. A modell felhasználja Keynes multiplikátor elméletét, melyben a beruházási multiplikátor azt mutatja meg, hogy egységnyi beruházás milyen mértékű jövedelem-növekedést indukál. A modell fontosnak tartja a cserearányok szem előtt

7 A külgazdasági teljesítmény nagyban függ az export- és az importstruktúra hatékonyságától, melynek pozitív változása kényszer volt a rendszerváltó országok számára. A kiviteli és behozatali szerkezetben bekövetkező változásokat a Lawrence-index méri, mely 0-tól 1-ig vehet fel értékeket, attól függően, hogy jelentős változás (közelebb az 1-hez) vagy beállt, kialakult struktúra (közelebb a nullához) mellett kapcsolódik a globális kereskedelembe egy ország. Az index számítási módja (exportra kifejezve):

$$L = \sum_i \left| \frac{x_{ij}^t}{\sum_i x_{ij}^t} - \frac{x_{ij}^0}{\sum_i x_{ij}^0} \right|$$

ahol x_{ij} az i . termék j országbeli exportértéke; t a tárgyidőszak, 0 a bázisidőszak jelzése. A Lawrence-index alkalmas az adott időszak export-és importszerkezet hasonlóságának bemutatására.

Az ezredforduló óta ez a jelzőszám a közép-kelet európai országoknál szinte alig mutat változást, így csak arra lehet bizonyíték, hogy végbement a világgazdasági és európai gazdasági reintegrációjuk. Ez jobbra a külföldi működőtőke-beáramlás által biztosított és diktált technológiai modernizáció mentén történt, így az index nem szolgál ahhoz adalékul, hogy a gazdaságpolitikai döntések mennyiben hatottak a külkereskedelem struktúrájának megváltozásához.

tartását, azaz, hogy a kiáramló és beérkező jövedelmek milyen árak és értékek mellett alakulnak ki⁸.

Persze, itt meg kell jegyezni, hogy ez a modell nem veszi figyelembe a belső hatásokat, a fogyasztási szokások gyors változásait, valamint a torzítók hatásokat, például az állami beruházások, támogatási rendszerek szerepét a gazdaságban. Az árfolyamok szerepe szintén jelentős a külkereskedelemben, a modell ezzel nem számol, de rámutat arra, hogy a magasabb átlagbérű ágazatok multiplikátor hatása nagy valószínűséggel magasabb.

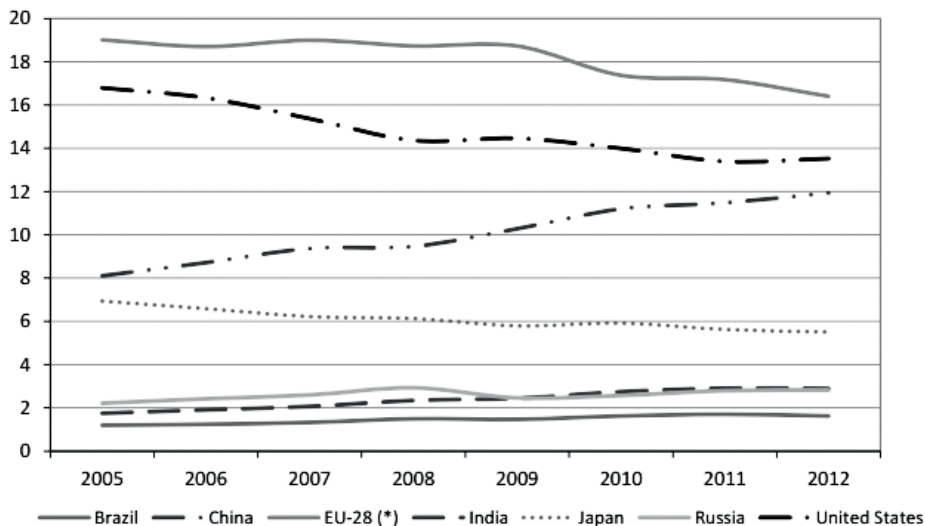
Uniós kereskedelempolitika a centrum szolgálatában

A folyamatosan változó világgazdasági helyzetre való reagálásként és a kereskedelem gazdaságbővítő hatásának kihasználására az Európai Unió 1970-ben életbe léptette a közös kereskedelempolitikát. Ez azt jelentette, hogy a tagállamok közti szabadkereskedelem – néhány termék (pl. ABC-termékek, hadiipari termékek) kivételével megvalósult, a vámokat lebontották, és a harmadik országokkal szemben közös és egységes tarifarendszert alkalmaznak. Így a külkereskedelemmel kapcsolatos döntések nemzeti szintről átkerültek az uniós döntéshozatal és végrehajtás szintjére. A feltételek egységesülése leegyszerűsíti a kereskedelmi kapcsolatok működtetését, a közös vámtarifa használata hozzájárul a kereskedelem gazdaságbővítő hatásához.

Az Unióhoz a 2004-es kibővítéssel és az azután csatlakozott országok mind kötelezően átvették a közösség vámrendelkezéseit, és ez nyilvánvalóan változásokat hozott a vámtételekben. Az Unió a legmagasabb védelemben az agrártermékeket, ipari termékeket, vegyi anyagokat részesíti, az átlagos vámszint kb. 4,5%. Természetesen a közös fellépés a WTO fórumain is erős mandátumot és érdekérvényesítő képességet jelent. A legtöbb panasz a kínai termékek támogatott ára miatt kerül a Kereskedelmi Világszervezet Vitarendezési Bizottsága elé.

Habár az EU a mintegy 505 milliós lakosságával a világ népességének csak kb. 7%-át teszi ki, mégis az egy főre eső 25 700 eurónyi GDP-jével a világ legnagyobb gazdasága. A világkereskedelemből masszív 16,4%-al részesedik, bár ez az érték már egy csökkenő tendencia eredménye (lásd 7. ábra).

8 $Y = Y_x + Y_L - Y_i$; $Y_L = Y_x(1/(1-c+q)-1)$; $Y_R = Y_x(1/(1-c+q)) = Y_x * m$, ahol: Y = régió összjövedelme, Y_x = régió exportbevétele, X_i = régió importjának értéke, Y_L = helyi bevétel, c = marginális fogyasztási hányados, q = marginális import hányados. (Forrás: Kocziszky et al. 2011)

7. ábra Részesedés a világkereskedelemből (árúk és szolgáltatások, %)

Forrás: trade.ec.europa.eu

Felmerül a kérdés, hogy mely országok részesednek leginkább e jelentős kereskedelemből – amely a 2009-es válság kezdete utáni visszaesést viszonylag gyorsan kiheverte – annál is inkább, mert 2013-ban az Európai Unió az előbbi évek külkereskedelmi deficitjei után mintegy 55 Mrd EUR pozitívumot ért el?

1. táblázat Az EU a világkereskedelemben

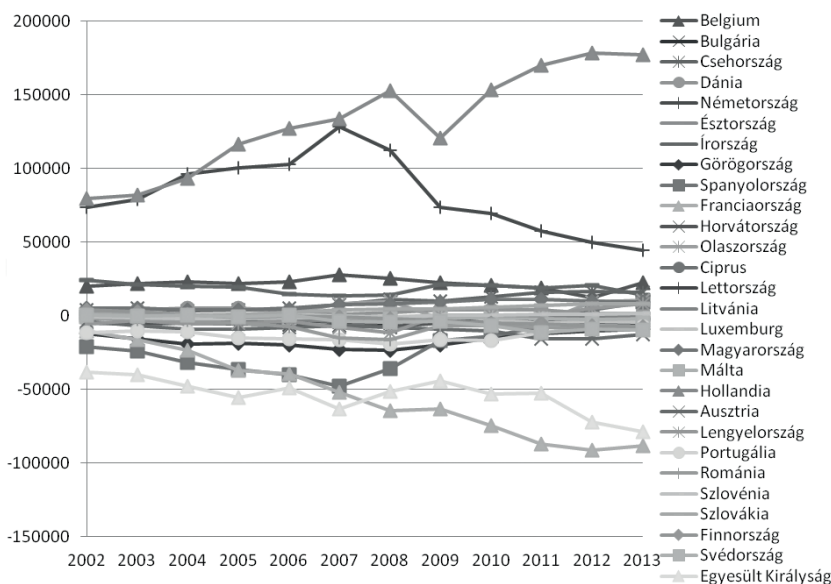
	Import		Export		Egyenleg (Millió EUR)
	érték (Millió EUR)	változás %	érték (Millió EUR)	változás %	
2003	934 974		861 923		-73 051
2004	1 027 392	9,88	945 185	9,66	-82 207
2005	1 183 933	15,23	1 049 473	11,03	-134 460
2006	1 364 607	15,26	1 152 360	9,8	-212 247
2007	1 446 810	6,02	1 234 321	7,11	-212 489
2008	1 585 231	9,56	1 309 147	6,06	-276 084
2009	1 235 636	-22,06	1 093 961	-16,44	-141 675
2010	1 529 387	23,77	1 353 196	23,69	-176 191
2011	1 724 963	12,78	1 554 180	14,85	-170 783
2012	1 795 886	4,11	1 684 222	8,36	-111 664
2013	1 682 592	-6,31	1 737 961	3,19	55 369

Forrás: trade.ec.europa.eu

Az Unió belüli kereskedelem hatásai

Részleteiben vizsgálva az Unió teljesítményét már egyértelműen kiviláglik, hogy néhány ország gazdaságpolitikájában a kereskedelem hangsúlyosabb szerepet kap, vagy sikeresebb, mint másokéban. Az európai belkereskedelem⁹ számadatai alapján egészen könnyen kimutatható, hogy mely országok az Unió belüli vámentesség legnagyobb haszonélvezői.

Németország, Hollandia és Írország mutatja fel a legnagyobb exporttöbbletet (200/55/36 Mrd EUR forrás: Eurostat,2013), ezen belül a belkereskedelem jelentős haszonélvezői is. Az utcahosszal győztes Németország mind gazdasági erejét kihasználva, mind gazdaságpolitikai törekvéseit tekintve az exportorientált modellt követi. A gazdaságdiplomáciai ereje rögtön megmutatkozott, amikor a válságra való válaszul a részlegesen befelé forduló, belső kereslet-élénkítésben hívó Egyesült Államok elnöke az elhíresült „buy American – vásárolj amerikai terméket” mondatát tartalmazó beszédét megtartotta. A német kancellár rögtön hivatkozott a WTO protekcionizmust tiltó szabályozására és a szabadkereskedelmet gátló tényezők romboló következményeire, melynek hatására az USA e szabályok tiszteletben tartásának fontosságát – legalábbis a nyilvánosság felé – hangsúlyozta (Spiegel Online 2009).

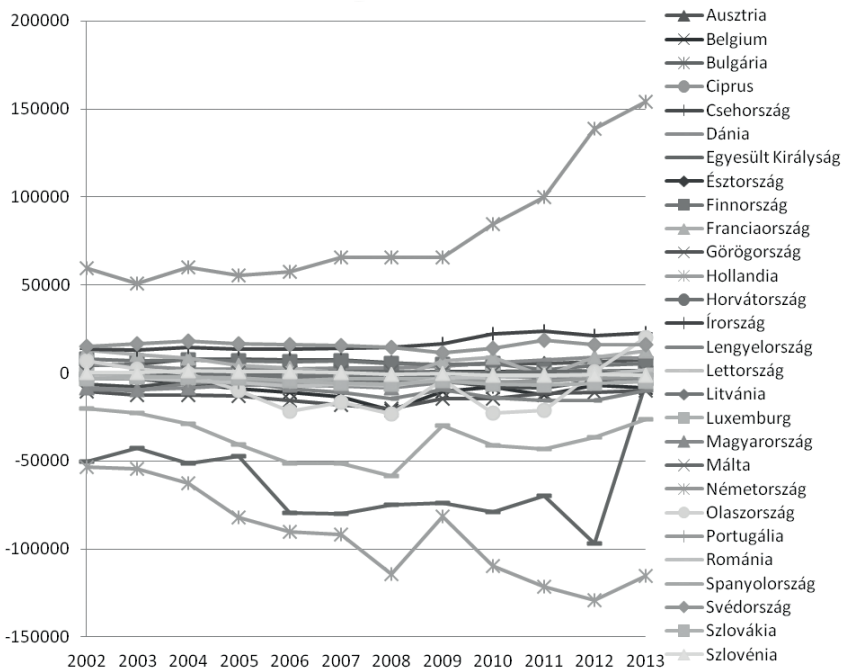
8. ábra Tagországonkénti intra-EU kereskedelmi egyenleg (millió EUR)

Forrás: Eustat, saját szerkesztés

⁹ A vámhatárok lebontása de facto a hatvanas évek végére megtörtént, onnantól kezdve a vámunió belüli kereskedelem belkereskedelemnek számít, mivel – néhány kivételtől eltekintve – az áruk szabad áramlása a tagországok között megvalósult.

Mégis a német folyó fizetési mérleg masszív többlete – Európán belül és kívül (lásd 12-13. ábra) nemcsak a másolandó példa lehetőségét veti fel, hanem a pénzáramlás káros hatásaira is felhívja a figyelmet. Ha az egyes országok tendenciózan küzdenek a költségvetés hiányával és a behozatali többlettel – kialakulhat az ikerdeficit minden káros hatásával –, és ezzel szemben néhány ország szintén hosszabb távon pozitív mérleget tud felmutatni, akkor nagyon könnyen kialakulhat egy eladósodási folyamat és következetesképpen a másik oldalon a felhalmozódás indulhat meg. Az így működő áramlásokra példaként szolgálhat az Európai Unió egyes országainak eladósodási folyamata szemben a centrum országok – és kiemelten Németország – folyamatos és növekvő exporttöbblet-bevételeivel.

Felmerül a kérdés, hogy az akadályok nélküli uniós belkereskedelem nem kényszeríti-e ki a versenyképesség növelését a kereskedelmi deficittel küzdő országoktól? A közös fizetőeszköz nemcsak az árak közvetlen összehasonlítását teszi lehetővé, hanem a szabad munkaerő-áramlásán keresztül a bérekét is. Az ezredforduló körüli német válság kezelésének módszere eredményezte a gazdaság exportorientáltságának kikényszerítését, majd e fejlődési útvonal öngerjesztő hatásaként a német kivitel versenyképes maradt. A belső kereslet visszafogása és a márkához képest gyengébb euró exportösztönző hatása a megtakarítások növekedéséhez és a belső fogyasztást kiszolgáló beruházások visszaeséséhez vezetett.

9. ábra Tagországonkénti extra-EU kereskedelmi egyenleg (millió EUR)

Forrás: Eustat, saját szerkesztés

A német termékek megbízható minősége, az uniós közbeszerzési szabályok kiterjesztése mind a kiskereskedőknél, mind a nagyberuházásoknál általánossá tette a „Made in Germany” jelenlétét az uniós piacon. Egyes óriásberuházásoknál¹⁰ a kormányzati szinten felmerülő korrupciós ügyek miatt kérdőjeleződik meg a tiszta verseny, amelynek haszonélvezői szintén német kivitelezők.

2. táblázat A német külkereskedelmi egyenleg az EU országaival, 2013

Partnerország	Export (M EUR)	Import (M EUR)	Egyenleg (M EUR)
Hollandia	70 956 127	89 180 585	-18 224 458
Írország	5 348 997	8 976 355	-3 627 358
Magyarország	17 471 361	19 491 905	-2 020 544
Csehország	31 054 076	33 033 924	-1 979 848
Szlovákia	10 655 978	12 260 444	-1 604 466
Szlovénia	4 092 330	4 616 266	-523 936
Málta	357 781	484 083	-126 302
Bulgária	2 648 386	2 717 533	-69 147
Románia	9 623 660	9 187 503	436 157
Litvánia	2 469 602	1 740 136	729 466
Ciprus	864 956	118 714	746 242
Lettország	1 428 227	637 590	790 637
Horvátország	2 049 285	904 471	1 144 814
Észtország	1 682 122	499 566	1 182 556
Portugália	6 359 686	5 119 937	1 239 749
Finnország	8 167 222	6 088 146	2 079 076
Luxemburg	5 569 360	3 039 769	2 529 591
Görögország	4 726 976	1 778 922	2 948 054
Belgium	42 404 527	38 985 016	3 419 511
Dánia	15 761 328	11 516 098	4 245 230
Olaszország	53 192 723	47 144 233	6 048 490
Svédország	20 636 105	13 979 441	6 656 664
Spanyolország	31 331 106	23 673 712	7 657 394
Lengyelország	47 323 080	35 890 914	11 432 166
Ausztria	56 207 920	36 762 356	19 445 564
Nagy-Britannia	75 641 615	42 486 824	33 154 791
Franciaország	100 178 232	64 064 084	36 114 148

Forrás: Statistisches Bundesamt

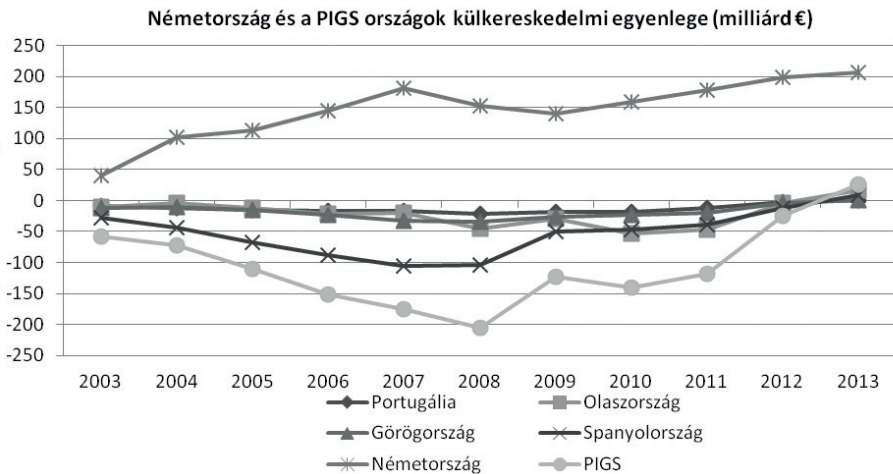
¹⁰ pl. a görög hadügyi beruházásoknál a mintegy 2 milliárd eurós nagybeszerzést is német exportőr nyerte el, az ügyet bírósági döntések és letartóztatások követték

Talán szembetűnőnek mondható az adat, amely Németország és a dél-európai országok külkereskedelmi egyenlegét mutatja. Míg 2001-ben Németország nem rendelkezett deficittel, a PIGS¹¹ országok már jelentős mínuszban voltak, és ez a 2003-tól szinte szinkronban változott. A kumulált be- és kiáramló tételek rámutatnak a perifériás országok passzív helyzetére, sőt Németország kedvező pozíciója erős korrelációt mutat ezzel az adattal – legalábbis 2004-től 2010-ig, de utána is erős a német szívóhatás.

3. táblázat Kumulált külkereskedelmi egyenleg (milliárd €)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Németország	142,9	255,5	400,2	581,1	734,7	875,4	1034,7	1213,1	1411,7	1617,7
PIGS	-130,3	-240,4	-392	-566,9	-773	-896,7	-1037,1	-1156	-1180,1	-1154

Forrás: Eurostat, saját számítás

10. ábra Németország és a PIGS országok külkereskedelmi egyenlege

Forrás: Eurostat

Itt kell megjegyezni, hogy a demográfiai változások persze a centrumországokat sem kerülik el, az egyre kevesebb aktív korú és a visszafogott bérikiáramlás által sújtott bérből és fizetésből élők nem fogyasztanak annyit, mint az a belső kereslet növekedéséhez szükséges lenne.

Az Európai Bizottság már állást foglalt a káros, makrogazdasági egyensúlytalanságokat gerjesztő kereskedelmi többlet ellen, a legutóbbi három év átlagában, a

11 PIGS: Portugal, Italy, Greece, Spain

GDP 6%-ban megállapítva az exporttöbblet még megengedhető értékét. A német exporttöbblet az ezredforduló óta egyes becslések szerint elegendő lenne, hogy fedezze Görögország, Spanyolország és Portugália együttes külső államadósságát.

Ha a megtakarításokat bérnövelésre fordítanák, akkor egyrészt a belső fogyasztási hajlandóság növekedése indukálna több importot, másrészt az így megdráguló német termelés kevésbé lenne versenyképes, ami szintén a kiviteli többlet csökkenéséhez vezetne.

Hollandia esetében a jelentős folyó fizetési mérleg többlet a német típusú exportorientáció mellett leginkább annak köszönhető, hogy Európa első számú kikötőjén, Rotterdamon keresztül zajlik a tengerentúli kereskedelem számottevő része¹².

Írország gazdasága a közép-kelet európai országokéhoz hasonlóan duális jelleget mutat, azaz míg a beáramló működőtőke által létrehozott termelő kapacitás leginkább exportra termel, melynek aránya 86-88% is lehet, addig a hazai cégek exporttevékenysége az össztermelésen belül csak mintegy 30%-ot tesz ki. Ez azonban a külföldi tőkétől való kitétséget idézi elő, és a válságok esetén a tőke kivonás az egész exportot összeomlaszthatja (Vápár, 2013). A leginkább nyitott gazdaságok exporttevékenysége éves GDP-jük mintegy 80-90%-át is eléri, de például Luxemburg esetében ez 176% 2013-ban.

4. táblázat Az export aránya a GDP-hez viszonyítva

Ország	Export/GDP %, 2013	Ország	Export/GDP %, 2013
Luxemburg	176	Dánia	55
Írország	108	Görögország	51
Magyarország	94	Németország	51
Málta	94	Lengyelország	48
Szlovákia	89	Svédország	46
Észtország	88	Horvátország	43
Hollandia	88	Románia	42
Csehország	79	Portugália	41
Litvánia	77	Ciprus	40
Belgium	74	Finnország	40
Szlovénia	71	Spanyolország	34
Bulgária	70	Nagy-Britannia	31
Lettország	59	Olaszország	30
Ausztria	57	Franciaország	27

Forrás: Világbank

¹² A rotterdami kikötőben évente több mint 400 millió tonna árut raknak partra, kb. 34 000 tengeri és 133 000 belvízi hajó köt ki és 70 000-nél több alkalmazott dolgozik a 10 500 hektáros területen. *Forrás: OECD*

A közép-kelet európai országok esetében felmerül a kérdés, hogy milyen növekedési lehetőségeket látnak maguk előtt, és milyen lépéseket tesznek, ha létezik egyáltalán mozgásterük? Az exportspecializáció fogalma azt jelenti, hogy egy adott ország milyen termék termelésében és exportálásában rendelkezik komparatív előnnyel a partnerországaival szemben. Ezt a mutatót vizsgálta Munkácsi (2009) az MNB egyik tanulmányában. A rendszerváltás utáni évtizedben Magyarország használta ki legjobban a specializációból és az importkeresletből származó előnyöket, de Csehország, Szlovákia és Lengyelország esetében is a dinamikus importkeresletű ágazatokra való szakosodás volt megfigyelhető. Románia érdemben nem reagált a növekvő importkeresletre, így nem emelkedett e termékek előállítására és exportjára sem. Az ezredforduló után Románia specializációs folyamatot kapott lendületet, Lengyelország, Csehország és Szlovákia kis mértékben növelte az emelkedő importkeresletű ágazatokban a termelést, míg a magyar specializáció növekedése nem azokban az ágazatokban volt megfigyelhető, amelyekben Európa importkereslete meglóduzott. Ennek ellenére és ettől függetlenül az exportteljesítmény növekedése volt megfigyelhető, de leginkább azokban az ágazatokban, amelyekben a külföldi működőtőke-beáramlás indukálta a specializációt, és így néhány kiemelt – jellemzően munkaintenzív – ágazatban (pl. gépjárműgyártás) emelkedett a specializáció, azaz a beáramló FDI határozta meg az irányokat.

Ugyanakkor az emelkedő nyugat-európai importkereslet egy bizonyos versenyképes pályára – és nem a versenyképesség növelésére! – kényszeríti a tőkeszegény országokat, ugyanis a befektetett tőke vonzását – így az európai szinten relatíve alacsony munkaerőköltséggel működő iparágak betelepülését – megkönnyíti az alacsonyabb bérszínvonal. Ez a folyamat nyilvánvalóan eredményezheti az export növekedését – de a duális gazdaság kialakulását is! –, de ez csak az esetben lenne egyértelműen hasznos az adott országok számára, ha a nyersanyagokat és a termeléshez szükséges energiát nem kellene nagy hányadban importálniuk, valamint az exporttevékenységben résztvevő vállalatok nagyobb hányada lenne hazai tulajdonban lévő vállalkozás, amelynek a profitmenekítési szándéka kisebb a multinacionális vállalatokénál, valamint a transzferárazási-adóoptimalizálási folyamatai is kevésbé hátrányosak az ország számára. Mivel a periférián lévő országok szinte mindegyike szegény nyersanyagokban és energiahordozókban, tehát számukra – kiemelten Magyarország számára is – a magas exportvolumen kimondottan magas importhányaddal jár együtt, és így az országok nyitottságát és kiszolgáltatottságát növeli nagymértékben. A fent említett versenyképesség növelése viszont igényelné a nagyobb hozzáadott értékű termelés felé való eltolódást, az innovációs képességek javulását és az ezt támogató oktatási és képzési rendszerek modernizálását, amelyre példa a skandináv országok oktatásba való befektetésének sikerében már előttünk áll (Cséfalvay 2014).

Az előkészületben lévő Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség (TTIP) hatásait még egyelőre csak megbecsülni lehet. A londoni CEPR által

készített tanulmány azt jósolja, hogy az akadályok lebontásával, és az átlagosan mintegy 4 %-os vám megszüntetésével az USA és az EU közti kereskedelem jelentősen bővíthet majd. A megállapodás legnagyobb haszonélvezői valószínűleg a gépjárműgyártó és forgalmazó országok lesznek (Németország 60%-át, Egyesült Királyság 13%-át, Belgium 5%-át és Franciaország 4%-át uralja az európai gépjármű piacnak az Eurostat adatai alapján, Románia, Szlovákia és Magyarország esetében sem jelentéktelen a termelés, de jócskán elmarad a centrumországokétól), itt 149 % növekedést jelez előre a tanulmány. A fémtermékek esetében 12%-os, a feldolgozott élelmiszerek és vegyipari termékek majdnem 10 %-os, az egyéb feldolgozott termékek és más járművek pedig 6%-os exportnövekedést érhetnek el (Forrás: ec.europa.eu/trad/policy/in-focus/ttip).

Összefoglalás

A centrum-periféria-félperiféria viszony történelmi okokra vezethető vissza. Az európai gazdaság motorjai kezdetben az ipari forradalomban élenjáró országok voltak. A két világháború és az az utáni újjáépítés megviselte, de össze is kovácsolta a nyugati országokat, felismerték azon érdekeiket, amelyek mentén az integráció lehetőséget adott a gazdasági fellendülésre és a modern fogyasztói társadalom kialakítására. A volt Szovjetunió érdekszférájába vont országok másfajta fejlődési utat jártak be, központosított és irracionális fejlesztési tervek mentén, melyek a 80-as évekre tarthatatlanná váltak. Nyilván ebben a fegyverkezési versenynek és a világpiacon emelkedésének is jelentős szerepe volt, de a forráshiányos torz gazdaságok mégis abban reménykedhettek, hogy a rendszerváltással bekövetkezett gazdaságpolitikai nyitás a gondokat orvosolni fogja, és a kapott támogatásokra alapozva egy gyors fejlődési utat bejárva a kereslet-kínálat alapú gazdaságban az árak növekedését a bérek növekedése behozza.

A fejlett, nyugati centrumországok működőtőke-exportja fejlett technológiát hozott a közép-kelet európai országokba, de nem érte el azt a remélt spill-over hatást, ami az életszínvonal gyors növekedését hozta volna magával.

A külkereskedelmi mérlegek passzívvá válása egy olyan tartós – szinte perverz – tőkeáramlást hozott, amely a déli országok eladósodásához vezetett. Ennek a tőkeáramlásnak a haszonélvezői elsősorban az exportorientált gazdasági növekedési modellt követő centrumországok lettek, melyek így gyakran kiszivattyúzzák a tőkét a kereskedelmi partnereiktől. A deficités külkereskedelmi mérleg nyilván az adósságok növekedéséhez vezet, amelyet az Európai Unió is károsnak tart, de a politikai akarat gyakran felülírja a racionális igényeket.

A működőtőke áramlás és a befektetések munkahelyeket hoztak létre a félperifériás országokban, ahol gyakran ugyanazt a munkafolyamatot harmad- vagy negyedannyi bérért végzik a munkavállalók. A termelékenység mutatók némileg elmaradnak az anyaországi adatoktól, de az azonos technológia és képzési

rendszerek mellett ez a minimális eltérés nem indokolja az ennyivel alacsonyabb fizetéseket. A fent említett passzív külkereskedelmi állapot változhat ugyan a tőkebefektetések révén létrejövő magas technológiai szintű export miatt, de ez csupán a munkaintenzív ágazatok külföldre termelésének felfutását jelenti, nem pedig a magas hozzáadott értékű tevékenység megjelenését.

A befektetett tőkére áhító országok különböző kedvezményekkel versenyeznek egymással a befektetést megvalósító kegyeiért, valamint a szakszervezetek, illetve a civil társadalom sem elég erősek ahhoz, hogy a bértárgyalásokon és az életkörülmények javításáért folyó küzdelemben sikeresek lehessenek. Az adatokból kiderült, hogy a bérszakadék az európai centrum és a periféria között tovább nőtt, az abszolút különbségek a kereskedelem intenzívvé válásával csak nagyobbak lettek.

A jövőben kötetlen szabadkereskedelmi megállapodások jelentős változást nem hoznak majd ebben a viszonyban, azaz leginkább a centrumországok exporttevékenysége fog egy további lökést kapni az új partnerségi megállapodástól. Azon országok lehetnek további haszonélvezői a megkötendő egyezményeknek, amelyek már jelenleg is olyan árukat gyártanak kivitelre, amelyekre pótlólagos igény mutatkozik majd.

A tradicionális politikai nyomásgyakorlásra¹³ felhasznált kereskedelempolitikai lépések hatásossága megkérdőjeleződik a kereskedelemfüggő országok esetében, azaz az elmaradt kereskedelem miatt kieső haszon olyan ágazatokat sújt, amelyek nem találnak pótlólagos keresletet a világon, és így gyengül a közös politikai akarat. Ez is rámutat arra, hogy az Európai Unió nem mondható egységesnek, a különböző érdekek mentén mozgó gazdaságpolitikák más és más célokat tartanak fontosnak és főként akkor nehezíti meg a perifériás országok helyzetét, ha aktuális érdekük nem vág egybe a centrumországokéval.

Irodalom

- Antalóczy Katalin–Sass Magdolna: A bér munka szerepe a világgazdaságban és Az Innovatív Magyarországon, *Közgazdasági Szemle*, XLV. évf., 1998. július–augusztus (747–770. o.)
- Az Innovatív Unió kutatási és innovációs eredménytáblája, Európai Bizottság, 2014
- Benczes István (2003): A stabilitási és növekedési paktum kritikai értékelése. *Európai Tükör* 3.
- Cséfalvai Zoltán (2006): Csodarecept nélkül, *Polgári Szemle* 2. évfolyam 7-8. szám
- Czeglédy Tamás (2012): A Global Governance esélyei és lehetőségei a XXI. században, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, a TÁMOP 4.2.2b pályázat könyvei
- Dicken, Peter (2014): *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*, SAGE Publications Ltd.

13 2014 októberében az Oroszország elleni szankciók bomlasztják az uniós egységet. A kieső kereskedelmi forgalom és haszon már a centrumországokat is megviseli, a korlátozások fenntartásának logikája egyre jobban megkérdőjeleződik, nemcsak a periféria szemszögéből.

- Emmanuel, Arghiri (1972): *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York & London: Monthly Review Press
- Erdős Tibor (2011): Számít-e a valutaárfolyam? *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 2011. május (445–459. o.)
- European Commission (2011). *Employment and Social Developments in Europe 2011*, Publications Office of the European Communities: Luxembourg.
- Halmi Péter (2006): Quo vadis, Europa? Európa esélye: a Lisszaboni Stratégia. Az integrált strukturális reformok hatásai *Magyar Tudomány*, 2006/9 1057. o.
- Harmat Árpád Péter (2011): A Spanyol Birodalom kialakulása és fénykora, <http://tortenelemklub.com/ujkor/322-a-soanyol-birodalom-kialakulasa-es-fenykora?catid=29%3A-kora-ujkor-1500-1700> (letöltve: 2014. 09.30.)
- Hetényi Géza: A többéves pénzügyi keretről szóló tárgyalások eredményei magyar szempontból; in: *Európai Tükör* 2013/01.
- Human Development Report 2013, UNDP
- Kociszky György Nagy Zoltán, Kuttor Dániel (2011): *Világ gazdasági akciócentrumok*, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Wim Kok et. al. (2004): *Facing the challenge - The Lisbon strategy for growth and employment Report from the High Level Group chaired by Wim Kok November 2004*
- Kőrösi István (2012): *Az Európa 2020 Stratégia, az EUREKA szerepe és kilátásai*, Kihívások, 205. sz., 2012. január
- Lakatos Zsuzsa (2014): *A transzferarazás veszélyei és lehetőségei*, adoonline, <http://ado.hu/rovatok/ado/transzferarazas-veszelyei-es-lehetosegei> (letöltve 2014.09.11.)
- Lányi Kamilla: *Exportorientáció és a belső piac - Válságkezelő program – A liberális megoldás Beszélő Online*, 3. Évf. 28. szám
- Lévai Imre (2006): *A komplex vilárendszer evolúciója*, Akadémiai Kiadó
- Levy, Sarah(2013): *Changes in real earnings in the UK and London, 2002 to 2012* Office for National Statistics
- Marx, Ive, Marchal, Sarah, Nolan, Brian: *Mind the Gap: Net Incomes of Minimum Wage Workers in the EU and the US* IZA DP No. 6510 April 2012
- Moldicz Csaba (2012): *A változó Európai Unió*, Typotex
- Munkácsi Zsuzsa (2009): *A kelet-közép-európai országok exportszerkezete exportspecializációja*, MNB-tanulmányok 81.
- North, Douglas (1955): *Location Theory and Regional Economic Growth*, *Journal of Political Economy* 63rd.
- Pakucs János-Papanek Gábor (szerk.) (2009): *K+F és innováció az Európai Unióban és Magyarországon*, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara

- Sapir, A. et al. (2003): An Agenda for a Growing Europe - Making the European System Deliver. Report of an Independent High-Level Study Group established on the initiative of the President of the European Commission, Commission of the European Communities, Brussels, 2003
- Szentes Tamás (1999): Világgazdaságtan, Aula
- Szentes Tamás (2011): Fejlődésgazdaságtan, Akadémiai Kiadó
- Tinbergen J. (1965): International Economic Integration, Amsterdam, Elsevier
- Török Ádám – Csuka Gyöngyi (2014): Magyarország a nemzetközi innovációs versenyben az EU-csatlakozás után, Közgazdasági Szemle 61
- Vápar József: A német működőtőke-befektetések Magyarországon - German direct investment in Hungary, Tér és Társadalom / Space and Society 27 évf., 1. szám, 2013
- Wallerstein, Immanuel (1974): The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, Academy Press
- Wallerstein, Immanuel (2010): Bevezetés a vilárendszer-elméletbe, L'Harmattan
- http://europa.eu/legislation_summaries/external_trade/em0043_en.htm (letöltve: 2014.09.30.)
- <http://www.taz.de/Bestechungsgeld-fuer-Ruestungsdeals/!130307/> (Deutsche Waffen, deutsches Geld – dpa) (letöltve: 2014.09.25.)
- http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius-2014_en.pdf (letöltve: 2014.09.27.)
- http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/labour_market/earnings (letöltve: 2014.09.27.)
- http://europa.eu/legislation_summaries/external_trade/r11021_de.htm Eine starke Partnerschaft für die Öffnung der Märkte (letöltve: 2014.09.28.)
- http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf (letöltve: 2014.09.27.)
- <http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/export-aus-deutschland-staerks-ter-einbruch-seit-anfang-2009-a-996178.html> (letöltve: 2014.10.15)
- <http://www.spiegel.de/international/europe/fears-over-us-stimulus-package-europe-warns-against-buy-american-clause-a-605185.html> (letöltve: 2014.10.15)
- <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/9789264199286-sum-hu.pdf> Overview - Foreign Direct Investment for Development: Maximising Benefits, Minimising Costs, OECD, 2003 (letöltve: 2014.09.28.)
- <http://hdr.undp.org/en/data> HDI Data (letöltve: 2014.09.30.)
- <http://www.oecd.org/daf/inv/FDI-in-Figures-April-2014.pdf> (letöltve: 2014.09.28.)
- http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/february/tradoc_150519.pdf (letöltve: 2014.09.30.)
- <http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx> (letöltve: 2014.09.30.)